

Recensiones

Jan CORTHOUTS, *Inventaris van de handschriften in het abdijarchief te Tongerlo* (Bibliotheca Analectorum Praemonstratensium, Fasc. 17), Tongerlo, 1987, xviii + 383 pp.

Wij kunnen het maar toejuichen dat een ernstige poging ondernomen en doorgevoerd werd, om het niet te veronachtzamen handschriftenbezit van de aloude abdij van Tongerlo als geheel te ontsluiten door aan de collectie ervan, in het abdijarchief ondergebracht, een ruimere bekendheid te geven, zodat zij voor het algemeen onderzoek toegankelijk kan worden.

Het betreft nl. Sectie V van het abdijarchief, waarbij een aantal tot nu toe nog niet beschreven hss. toegevoegd worden, alsook codices, die in Sectie IV van het archief (dat zijn de zgn. bundels losse stukken) bewaard worden, maar die naar vorm en inhoud toch als 'handschrift' aangezien kunnen worden. Dit zijn, op enkele uitzonderingen na, hss. uit de periode vóór 1840 (datum waarop de in 1796 afgeschafte abdij werd heropgericht): zij behoren aldus tot het *Oud Archief*.

Slechts weinig horen wij over het lot (bepaaldelijk het bewaardzijn) van de hss. uit het vroegere archief en over het getuigenis der oude catalogen, al behoort dit toch ook tot de geschiedenis van Tongerlo, buiten het afvloeien van hss. naar de Kon. Bibl. te Brussel, de Stadsbibl. te Antwerpen, de U.B. te Gent, het British Museum te Londen en de abdijsbibl. te Averbode. Een beschrijving van die hss. zou ook tot deze inventaris (en zijn doelstellingen) behoren. Ook moet men de vraag stellen: hoe sluit het nu in Tongerlo berustende fonds aan bij het archief van de oude, maar in 1796 afgeschafte abdij?

Buiten die uit de oude abdij afkomstige hss. werden nog die hss. gevoegd, welke voortkomen uit de in 1783 en 1796 opgeheven norbertinessenkloosters, nl. *Leliëndaal* te Mechelen en *Besloten Hof* te Herentals, die ongetwijfeld opvallen door hun getuigenis over de traditionele spiritualiteit der orde.

De te beschrijven hss.-collectie is innig verbonden met het leven en de geschiedenis van de abdij en de paters, zowel wat de inhoud als wat de aanwezigheid der hss. betreft. Daarom moet de beschrijving der hss. gebeuren vanuit een grote vertrouwdheid met de geschiedenis en de eigen aard der spiritualiteit van de orde, de abdij, de ordeleden, hun apostolaat, enz.: men zou een beetje norbertijn met de norbertijnen, m.n. die van Tongerlo, moeten zijn, om het karakter, de betekenis, de herkomst enz. van de hss. te kunnen achterhalen en verwoorden. Gelukkig hebben de norbertijnen van Tongerlo in het verleden de waarde van hun archief, m.n. van hun hss.-bezit weten te waarderen, zodat hun reeds uitgegeven studies daarover en hun ter plaatse opge-

hoopte informatie al heel wat hebben opgediept, zodat de jong aantredende inventarisator, Lic. Jan Corthouts, niet op braak terrein moest exploreren, maar kon gebruik maken van wat vorige en huidige archivariissen reeds ter zake hebben gepresteerd.

De hier op korthed berekende beschrijving der hss. van Tongerlo's Oud Archief in de nu voor ons liggende inventaris, die de vrucht is van een betrekkelijk korte onderzoekstijd, bestaat uit drie kernen: 1. Onder het inventaris-nummer en de signatuur (vindplaats in de collectie: de 2 vooraangestelde concordantietabellen tussen beide zijn zeer belangrijk) de vermelding van auteur en titel van het werk, met aanduiding van de taal; 2. de beschrijving van de inhoud (al of niet volgens de authentieke tekst, recht of cursief gedrukt); 3. aantekening: codicologische gegevens, schrijfstof, geschiedenis van het hs. enz. identificatie van de voorkomende namen en bibliografie, waarin het hs. vermeld is. Uiteraard berust de waarde van de inventaris op de systematisch en inzichtelijk doorgevoerde uitwerking van deze programmatisch opgestelde beschrijving.

Een bijzondere moeilijkheid van de taak, waarvoor dhr. Corthouts stond, was zeker de heterogeniteit der hss.. Want naast de hss. van norbertijnse herkomst (zie hiervoren), en inhoud zijn er de vele andere met andere herkomst en ongelijke inhoud. Ook zijn de hss. niet op hun kostbaarheid berekend, al zijn er meerdere, die alles behalve tweederangs zijn maar met aandacht moeten bekeken worden. Daarom werd gekozen voor een rangschikking volgens *onderwerpen*, waarbij natuurlijk nog allerlei aarzeling kon ontstaan over de juiste begrenzing hiervan. Wij zelf zijn uiteraard gevoelig voor het feit dat de collectie hss. voor het grootste deel gekenmerkt en bepaald is door haar nauw verband met de orde van Prémonstré. Zo ervaart men het onmiddellijk als iets vanzelfsprekends dat hst. 1, hetwelk zo wat een vierde deel van de bundel beslaat, getiteld is: *Orde van Prémontré* en dat hst. 2 daartegenover zonder meer luidt: *Andere kloosterorden en kerken*. Deze tegenstelling: binnen/buiten de orde zou o.i. de goede ordeningssleutel voor de volgende 'onderwerpen' vanaf hst. 3. kunnen zijn geweest. Daardoor zou een overzichtelijke rangschikking ontstaan zijn, waar men nu enigszins gestoord is door de vaak onverantwoorde opeenvolging der besproken hss. en waarbij een juiste evaluatie over de norbertijnse aanbreng moeilijk wordt.

Het belangrijke *eerste hst.* bevat o.a. voorname teksten, die zelf voor de hele orde representatief zijn en daarom voor uitgave of studie in aanmerking kwamen (vgl. hs. 4,37,72). Hs. 1 en 2 bevatten boeiend werk van Lietbert, abt van S. Rufus (onder Valence, nabij Avignon), dat helaas niet nader geïdentificeerd wordt. Zie evenwel Ul. CHEVALIER, *Notice littéraire et bibliographique sur Letbert, abbé de St. Ruf* (1100-10), Versailles, 1867, en L.H. COTTINEAU, *Répertoire des abbayes et prieurés*, Macon, 1939, II, kol. 3273-4.

Meermalen was er een gelegenheid om identiteit afhankelijkheid van teksten of identificatie van personen aan te stippen, waardoor het belang

der hss. voor de geschiedenis van orde en personen aangetoond kon worden. Zo de omschrijving van hss. 80-84: *Nicolaus Vander Meulen-Supplement op Antonius Sanderus' Chorographia sacra Tungerloae*: zij heeft meteen het belang ervan aan. Hs. 84-87 zijn catalogen van de oude abdij enz.

Hst. 2: Andere kloosterorden en kerken: Hs. 113 bericht over Gielemans' hss. uit Rooklooster (uit het vroeger bezit der bollandisten, waarvan andere delen te Brussel bij de bollandisten of in de Kon. Bibl. moeten gezocht worden). Aangaande hs. 122: over P. Possinus en zijn ongedrukt gebleven, hier (fragmentair) voorkomend werk zie SOMMERVOGEL, *Bibliothèque... Compagnie de Jésus*, t. IV, kol. 1132-3, nu 40 B, s.v. *Pierre Poussines*. Dit ex. van dit werk wordt er niet in vermeld. Hs. 123: de tot de verbeelding sprekende *Monita secreta patrum societatis Jesu* verdienen wel enige informatie, die ze van hun geheimzinnigheid zouden ontdaan hebben. Dit kon gebeuren door een verwijzing naar L. KOCHS, s.j., *Jesuiten-lexicon*, Paderborn, 1934, s.v. *Monita secreta*, kol. 1225-7, waar een poging gedaan wordt om het ontstaan van het werk bloot te leggen.

De *Librorum non excussorum... catalogus* uit Anchin uit hs. 114 wordt helaas voorgesteld als Catalogus van 'niet onderzochte boeken', als is dat zonder meer synoniem met de daaropvolgende: *quos in nostra bibliotheca manu scriptos habemus*: d.i. handschriften. Hs. 124 krijgt als titel: *Liber de instituto societatis (Jesu)*, wat eigenlijk aan het eerste deel uit het hs. beantwoordt (en dit komt meermalen voor). Het hele hs. is een onderdeel van wat het (manuscripte of gedrukte) *Institutum Societatis Jesu* moet zijn. Bij dergelijke titelopgave moest een enz. bijgevoegd zijn. Hs. 130 wordt aangekondigd als *Sanctorale van het bisdom Konstanz* (dus uit Zwitserland). De beschrijving citeert eenmaal *Dioec. Constant.*, maar identificeert een tekst als: *Kalendarium van het bisdom Kamerrijk* (sic) en de daaropvolgende tekst als 'supplement op het breviërsanctorale van het bisdom Konstanz'. De correlatie tussen deze 2 teksten laat vermoeden dat het gaat om het bisdom COUTANCES in Frankrijk. Een oogslag op *Constantia* in Grotefend zou een historicus onmiddellijk op de meerzinnigheid van het Latijnse toponiem gewezen hebben.

Hst. 3: Pastoraal, nrs. 131-176 begint voortreffelijk met een lange reeks meditatieën, sermoenen en katechismen van norbertijnen. Wat hebben die norbertijnen toch gezwoegd om ons volk, onze kerk het geloof bij te brengen!

Hierop volgt het heterogene maar belangrijke hst.: *Spiritualiteit*-nrs 152-216, met meerdere interessante hss. uit Leliëndaal. Het begint al met Thomas van Cantimpré's *Universale bonum de apibus*, 15e eeuw, maar afkomstig uit het minderbroederklooster van St. Truiden en vervolgt met de bundel Latijnse verzen van de Norbertijn *Petrus de nova terra*, uitgegeven in 1894 door Ign Van Spilbeeck. Hs. 180 brengt het zomerstuk van Bernardus' *Sermoenen*, afkomstig van de Annuntiaten te Leuven. Blijkbaar afgeschreven vanuit een druk, zodat het niet teruggaat

op de middeleeuwse schriftelijke traditie, met het gevolg dat het niet in aanmerking komt voor het onderzoek, dat voor het ogenblik het onderwerp is van een doctoraatsthesis. De verhouding tussen druk en hs. voor vele hier vermelde hss. verdienende nader onderzoek, omdat daaruit de belangrijkheid ervan aan het licht kan komen. Dat mocht telkens vermeld worden.

Verheugend is ook te ontdekken, dat twee hss. nl. 181 en 182, werk van THOMAS VAN KEMPEN bevatten, en wel o.a. uit *De imitatione Christi* (resp. boek 2 en 1), wat zelfs St. Axters niet ontdekte, om het te vermelden in zijn *De imitatione Christi. Een handschrifteninventaris bij het vijfhonderdste verjaren van Thomas Hemerken van Kempen 1417, Kempen-Niederrhein*, 1971.

Naast (nader te onderzoeken, bv. Ps.182) getuigenissen van norbertijnse vroomheid stippen wij hs. 190 aan: een *pareltje* uit de karmelitaanse vroomheid, waarbij de duidelijke namen *Michael a S. Augustino* en *Maria Petyt*, grote figuren uit de Karmel in ons land uit de 17e eeuw, heldere taal spreken, niet het minst sinds de doctoraatsthesis van P. Alb. De Blaere, Gent 1962. Van het hier voorkomende werkje van M. Petyt is tot nu toe slechts een enkel exemplaar bekend: zie Adr. STARING, *Een Carmelitaanse kluizenares Maria Petyt a S. Theresia*, in *Carmel*, 1, 1948-9, p. 292. Hoe komt dit 2e exemplaar in Tongerlo?

Het gebedenboek hs. 192 heet *Nederlands* te zijn, maar naar de citaten te oordelen gaat het om het ripuarisch of middenfrankisch dialect. — Hs. 193 begint met '*die XL sellekens*' (lees *cellekens*), wat eenieder moet herinneren aan de veel verspreide, ietwat vreemdsoortige, *Jhesus collacien*, die Dr. A.M. Baaij behandelt in haar thesis van 1962, waaraan R. Lievens een volgepropte recensie wijdde in *Tijdschrift voor taal- en letterkunde*, 1963, p. 55-62. — Waarom bij hs. 200 met Andreas Bouwens '*Den bloedigen omganck der Cruysdraginge* alleen in nota vermelden dat hiervan een druk bestaat (een instructief voorbeeld van een hier veelvuldig voorkomend fenomeen, dat uitdrukkelijker moest onderstreept worden)? — Waarom niet identieke stukken in hs. 201 en 205 (uit Leliëndaal!) niet vermelden, wat verspreiding van leerinhoud zou leren ontdekken?

Voor hs. 211 met *Meditatien over het leven Christi* wordt als auteur *Godefridus Bouvaert* met een vraagteken aangegeven. Berust deze toeschrijving alleen op de tekst in het hs.: *Bidt voor frater Godefridus Bouvart*? Hiertegenover staat dat dit werk vermeld wordt onder de vele opgesomde geschriften in Bouvaert's levensbeschrijving door Ben Linnig, ter inleiding van diens uitgave van Bouvaert's *Beschryvinge van den toren van de cathedrale kerke binnen Antwerpen*, bij Jos. Janssens, Antwerpen, z.j. De man was wel een 'veelschrijver'!

De ten onrechte nog onopgemerkte en dus ongewaardeerde parel zonder meer is wel hs. 216: *Het leven van de godtvruchtige geestelijke doghter Joanna Vrancq beschreven door een sekeren priester*: zij leefde 1620-80 als derde ordeling van de regel van Sint-Augustinus te Diest, waarschijnlijk onder leiding van de augustijnen te Diest. Dit leven samen

met de gedichten en brieven, die alle van verheven vroomheid getuigen, is blijkbaar nog nooit opgemerkt geweest, al verdient het alle aandacht.

Hst. 5 *Hagiografie*, nrs. 217-252: na de hagiographica ivm. Norbertus en Prémontré vindt men heel veel stukken, die van de bollandisten komen, wat verklaard wordt uit de contacten der bollandisten met Tongerlo bij de opheffing der bollandisten op het einde der 18e eeuw. Men is niet onmiddellijk geneigd dergelijke stukken, die heel wat te maken hebben met de nog destijds verschenen delen der AASS in Tongerlo aan te treffen. Waarom werden zij niet overgeheveld na het herstel der bollandisten en blijven zij nu in Tongerlo? Teksten uit Gielemans, in hs. 246; vgl. nog hs. 113, dat eigenlijk hieronder zijn plaats had moeten vinden.

Hst. 6: *H. Schrift*, nrs. 253-263, valt uitzonderlijk pover uit. Er is een 2e deel van de bijbel uit de 14e eeuw (hs. 253) en een werk van 'Petrus de Herentals', norbertijn uit Floreffé, die in correspondentie was met Jan van Schoonhoven uit Groenendaal (zie *Ons geestelijk erf*, 19¹, 1945, p. 151-197). Zijn werk *Expositio super librum psalmorum* stamt evenwel uit het Jeruzalemklooster te Venray, zoals J. Gerits reeds opmerkte. Het werd niet beschreven in de feestbundel ter ere van Mgr. van Gils, verschenen in *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, dl. 85, 1949, waarin Luc. Verschuere de *Handschriften afkomstig uit het Klooster Jeruzalem te Venray*, p. 693-730, repertorieerde.

Uit hst. 7: *Theologie*, nrs. 264-335, vermelden wij alleen hs. 264 (met de onvolledige en misleidende aanmelding). Er is de uitvoerige bibliografie, in de laatste jaren nogal ophefmakend, aangaande de partiële kopie van Lambertus van Sint-Omaars' *Liber floridus*, maar niets over het even boeiende *Sigillum eternitatis* van Hemericus de Campo, zeggen wij: *Heimric Van de Velde*, leraar van Nicolaus van Cusa, vriend van Carlerius, Pomerius enz., professor te Leuven, verdediger van het vijftiende-eeuwse albertisme. Zie ZÉNON KALUŽA, *Trois listes des œuvres de Heimeric de Campo dans le «Catalogue du Couvent Rouge» («Rouge Cloître»)*, in *Mediaevalia Philosophica Polonorum XVII*, Ossolineum 1973, 3-30. In het 'Register van Rooklooster' wordt het *Sigillum eternitatis* vermeld. Heimericus' werk verdient dan ook meer aandacht.

Hst. 7, 8 en 9, resp. *Theologie*, *Filosofie en Recht* & *Rechtsbronnen* bevatten vele reportata door norbertijnen. Hst. 10: *Geschiedenis* is ook nogal heterogeen. Studies van A. BRENS toonden reeds aan hoeveel realia hs. 365 omtrent Antwerpen ± 1585 wel biedt.

Hs. 375 bevat werk van Guilielmus HEDA, *De origine situque insignis urbis Traiectensis*. Zo'n werk moet toch onder de Nederlandse historio-grafen bekend zijn. Ik vond het als druk: *Historia episcoporum ultraieciensium, auctore Wilhelmo Heda, praeposito arnhemensi, Leviita et Canonico ultrajectino. Notis illustrata ab Arnoldo Buchelio, Batavo Icto*, Utrecht, 1642. En in H. DE BUCK, *Bibliografie der geschiedenis van Nederland*, Utrecht, 1979, is de druk driemaal vermeld, met een verwijzing naar ROMEIN-BRUCH, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche*

geschiedschrijving in de ME., Haarlem, 1932, nr. 30. Anderen kunnen nu dit spoor verder volgen en nagaan in hoever dit hs. een eigen getuigeniswaarde bezit.

De vele hss. (autografen enz.) van de onvermoeibare norbertijn uit Tongerlo, Adrianus HEYLEN, 1745-1802, van wie ook veel gedrukt is, én (bv. 380-9 én elders) geven een goed voorbeeld van wat aanleg en ijver kunnen tot stand brengen.

De diverse hstt. 11-16, nrs. 394-472, zijn ongelijk van inhoud, waarde en invloed. Stippen wij bv. nog alleen hs. 469 aan: Jan VANDER MEULEN's gedichten over OLV., 'onlanx gheschreven en in druck ghe-raeckt' lijkt wel voor de druk geschreven te zijn: waar vindt men een gedrukt exemplaar?

Een beredeneerde, zeer overzichtelijke, uitgebreide *Index van plaatsnamen, persoonsnamen en trefwoorden* (p. 289-383) besluit het geheel. Deze verwijst vanuit namen naar een of meerdere hss.. Bij namen, die in een hs. voorkomen of in de inventaris vernoemd worden, doet men er goed aan de Index te raadplegen, ten einde op andere referenties of hss. gewezen te worden. Een goed hulpmiddel.

Ons vlug doorlopen van de 472 hss. beschrijvende catalogus toonde voldoende aan, dat de hss.-collectie van Tongerlo's Oud-Archief, naast tweederangse hss., meerdere belangrijke en enkele waardevolle stukken bevat. Deze catalogus, die maar kan tonen wat de collectie bevat, heeft de grote verdienste dat hij door een objectieve vermelding van alle stukken voor de lezer van het boek of de bezoeker van het archief ontsluit wat hij hier kan zoeken en vinden. De inventaris bewijst dat men reeds heel wat in 't licht gesteld heeft, maar ook dat hier nog veel te vinden is en nog veel gewerkt moet worden.

De jonge schrandere en doordrijvende auteur van de inventaris heeft gewoekerd met de korte tijd, die hem gegund werd voor zijn opgave. Hij kon niet op alle moeilijkheden, die zijn materiaal stelt, een onmiddellijk antwoord geven, maar het materiaal zelf wordt getoond. Het inzicht in de inhoud der hss. en hun plaats in de totale overlevering van de abdij en van de Nederlandse cultuur, speciaal op het gebied der spiritualiteit, kan trouwens maar verworven worden vanuit een lange ervaring en 'onderzoek te velde'. Maar de geboden inventaris is nu daar, die de belangstellende onderzoekers naar het veld lokt en gidst. Daarom zijn wij dhr. Jan Corthouts zeer dankbaar.

A. Ampe, s.j.

Isfried H. PICHLER, O. Praem., Hannes ETZLSTORFER, Rudolf MAIR, *Schlägler Gemäldekatalog*. Geschichte der Schlägler Gemäldesammlung und Bildergalerie, Verzeichnis der vorhandenen Gemälde. (Schlägler Schriften Band 9), Landesverlag Linz 1987, 397 Seiten, 80 Farbtafeln, 232 Schwarzweißaufnahmen.